

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

БАЛТРЕМУС ВОЛОДИМИР ЄВГЕНІЙОВИЧ

УДК: 373.5.06(4)(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ
ДЕМОКРАТИЧНИХ ШКІЛ ЄВРОПИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Вінниця – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
Штифурак Віра Євгенівна, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри психології, м. Вінниця.

Офіційні опоненти: дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор **Євтух Микола Борисович**, академік-секретар відділення вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ;

кандидат педагогічних наук
Галич Тетяна Володимирівна, Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, старший викладач кафедри методики викладання суспільних, філологічних і природничо-математичних дисциплін, м. Вінниця.

Захист відбудеться 22 жовтня 2013 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, 2-й корпус, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32.

Автореферат розіслано 20 вересня 2013 р.

**Учений секретар
вченої ради**

А. М. Коломісць

спеціалізованої

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь досліджуваності проблеми. Потужним поштовхом до активізації соціалізувальних аспектів діяльності освітніх закладів є інтеграційний рух України в європейський і світовий освітній простір, а тому очевидно є проблема критичного осмислення й творчого застосування досвіду європейської спільноти в галузі соціалізації молоді, що забезпечує їхнє успішне входження в сучасне багатокультурне суспільство.

Результати аналізу наукових праць засвідчують наявність значних здобутків у розробці різних аспектів самого процесу соціалізації особистості, зокрема в межах дослідження філософських проблем гуманізації і гуманітаризації освіти (А. Алексєєва, І. Бех, В. Болгарина, М. Євтух, І. Зязюн, С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Куроченко, О. Поліщук, Д. Трунова, О. Шестоपालюк). У цих працях розглянуто загальнотеоретичні основи формування духовних цінностей людини в процесі соціалізації.

Педагогічний контекст соціалізації учнів у навчально-виховному процесі відображено у працях Т. Алексєєнко, В. Болгарини, С. Братченка, С. Гончаренка, І. Зязюна, Н. Нижник, В. Співаковського, А. Мудрика, Г. Тарасенко, М. Чепіль та ін.

Психологічні аспекти особистісного становлення в процесі соціалізації на різних вікових етапах розкрито у працях Б. Ананьєва, І. Бека, Л. Божович, О. Колісник, С. Рубінштейна, В. Штифурак.

Проблеми теорії та практики соціалізації учнів у зарубіжних школах досліджували К. Бубнова, Г. Гриценчук, О. Заболотна, Г. Корнетов, О. Локшина, Л. Луценко, О. Матієнко, О. Сухомлинська, а в дисертаційних дослідженнях останніх років такі науковці, як: О. Алексєєва, О. Матієнко, В. Тименко. Цілісно процес соціалізації молоді на європейському континенті представлено в докторському дослідженні Н. Лавриченко.

Теоретичні основи соціалізації молоді є предметом розгляду таких зарубіжних авторів, як: Н. Смелзер, А. Нейл, Д. Мінтц, Д. Гріббл, Д. Меіган, Д. Грінберг, Ю. Йегге. Технології соціалізації в демократичних школах розглянуто у працях Р. Брукса, К. Фланагана; зміст навчання в демократичних школах – у працях Б. Елліна; форми і методи навчально-пізнавальної діяльності узагальнено в дослідженнях Х. Маріотт. Особливу увагу зарубіжні автори приділяли особі учителя (Г. Холмс, К. Янг).

Матеріали аналізу джерельної бази дослідження свідчать, що залишається недослідженою унікальна система діяльності демократичних шкіл, науково-практичний потенціал якої підтверджено як тривалим періодом успішного функціонування цих інституцій, так і вагомими результатами, що, по суті, є численними життєвими історіями успіху випускників шкіл. Недостатньо узагальнено педагогічні умови успішної соціалізації учнів демократичних шкіл та схарактеризовано головні напрями їх соціального становлення.

Отже, нами виявлена **суперечність** між об'єктивною необхідністю осмислення досвіду демократичних шкіл із соціалізації зростаючого покоління і відсутністю комплексних, системних досліджень, що забезпечують можливість

одержання цілісного уявлення про результативний досвід соціалізації старших підлітків у демократичних школах для надання пропозицій щодо його екстраполяції в освітньо-виховний простір України.

З огляду на вищевикладене, актуальність дослідження зумовлена:

- соціально-економічними вимогами українського суспільства щодо підготовки духовного та високоосвіченого зростаючого покоління, яке здатне життєдіяти в умовах суспільних трансформацій, не втрачаючи, а набуваючи при цьому гуманістично спрямованого особистісного потенціалу;
- необхідністю перебудови усталеної практики та запровадження в навчально-виховний процес ефективних соціалізаційних технологій, що стане можливим завдяки дослідженню діяльності демократичних шкіл.

Отже, актуальність зазначеної проблеми для національної системи освіти, а також недостатня її розробленість у педагогічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Педагогічні засади соціалізації старших підлітків демократичних шкіл Європи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету «Зміст педагогічної підготовки вчителів в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти» (державний реєстраційний номер 0105V0000942). Тему дослідження затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету (протокол № 7 від 01.03.2006 р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 5 від 30. 05. 2006 р.).

Мета дослідження – визначити педагогічні засади соціалізації старших підлітків у навчально-виховному процесі демократичних шкіл Європи та з'ясувати можливості використання цього досвіду у вітчизняній системі освіти.

Завдання дослідження:

- на основі аналізу джерельної бази з'ясувати теоретичні основи процесу соціалізації в демократичних школах Європи;
- виокремити передумови становлення та етапи розвитку демократичних шкіл Європи;
- визначити та схарактеризувати головні напрями соціалізації старших підлітків у демократичних школах;
- з'ясувати особливості змісту, форм та методів соціалізації старших підлітків у навчально-виховній діяльності демократичних шкіл Європи;
- обґрунтувати можливості екстраполяції позитивного досвіду демократичних шкіл із соціалізації старших підлітків у навчально-виховний простір України.

Об'єкт дослідження: теоретичні основи і практика організації навчально-виховного процесу в демократичних школах Європи.

Предмет дослідження: педагогічні засади соціалізації старших підлітків у навчально-виховному процесі демократичних шкіл Європи.

Теоретичною основою дослідження є філософські, психологічні та

педагогічні положення про:

- соціалізацію як суспільне явище і фактори успішної соціалізації з позицій ціннісного ставлення до людини (Н. Лавриченко); людину як суб'єкта власної життєдіяльності (І. Бех, М. Євтух, О. Поліщук, М. Чепіль, Р. Штайнер та ін.); концептуальні психолого-педагогічні ідеї щодо взаємодії як своєрідної системи безконфліктного спілкування, поведінки й діяльності (І. Зязюн, Н. Ліфарєва, Г. Мазур, Ю. Мальований, А. Орлов); організацію демократичного та гуманного навчально-виховного процесу, його головні сутнісні ознаки та характеристики (Т. Лоусон та Д. Геррод, М. Монтессорі, Т. Посісаєва, С. Френе, Р. Штейнер та ін.); закономірності соціального розвитку особистості в умовах демократичного навчання і виховання (Д. Гріббл, Д. Міган, Д. Мінтц, А. Нейл, Н. Смелзер); спілкування та його роль у формуванні особистості (А. Мудрик, К. Корн, А. Ольгерс); закономірності формування особистісно орієнтованого виховного середовища (І. Бех, С. Братченко, Т. Галич, С. Гончаренко, О. Сухомлинська); професійну роль учителя в соціальному становленні вихованців (О. Акімова, Г. Гриценчук, О. Матієнко). Для уточнення вихідних позицій використовувалися положення закону України “Про освіту”, державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття).

Методи дослідження. На різних етапах дослідження використано комплекс методів, традиційних для історико-педагогічних досліджень.

Загальнонаукові:

- аналіз і синтез наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з проблем сутності соціалізації в демократичних школах Європи, виведення загальних тенденцій і виявлення особливостей;
- узагальнення та систематизація інформації, одержаної з різних джерел (монографії, періодичні видання, електронні ресурси, документи тощо) для обґрунтування теоретичної бази дослідження;
- верифікація одержаної інформації шляхом зіставлення її аналогів, оприлюднених у різних виданнях та одержаних з мережі Інтернет з метою висвітлення практичної значущості результатів дослідження.

Історико-педагогічні:

- ретроспективний – з метою виявлення специфіки діяльності демократичних шкіл у досліджуваній період;
- системно-структурний – для узагальнення досвіду соціалізації старших підлітків;
- прогностичний – для актуалізації набутого досвіду, творчого використання у вітчизняній системі освіти.

Джерельна база дослідження:

- монографії, наукові публікації, дослідження та розробки європейських учених з досліджуваної проблематики: “A Problem Child” (A. Neill), “A Problem Parent” (A. Neill), “No Homework and Recess All Day” (J. Mintz), “Libertarian Education” (D. Gribble), “Alternative Schools: Ideals in Action” (C. Korn).
- офіційні документи з питань освіти країн Європи, США та України;
- авторські підручники педагогів-новаторів: “Outdoor Activities in Democratic Schools” (D. Hannam), “Projects” (T. Sizer), “Curriculum: Theory and Practice” (A. Kelly);

- публікації, періодичні видання європейських країн, присвячені проблемі соціалізації учнів у демократичних школах, журнали "AERO-Gramme", "Educational Revolution", "Green Teacher", "Journal of Adolescence", "Social Education";

- навчальні плани демократичних шкіл, зокрема навчальні плани шкіл: Лерхуз (Бельгія), Каунтерсорт Ком'юніті Коледж (Велика Британія); Саммерхілл (Велика Британія), Дартінгтон Холл (Велика Британія), Кляйнгруппе Луфінген (Швейцарія);

- плани виховних заходів низки європейських демократичних шкіл: Кляйнгруппе Луфінген (Швейцарія), Сплот (Польща), Школа Роджерса (Угорщина), Нова школа (Велика Британія), Лейпцизька вільна школа (Німеччина);

- матеріали Європейської мережі інформації та документації в галузі освіти – EURODICE (<http://www.eurodice.org/>);

- матеріали міжнародної енциклопедії Британіка;

- матеріали міжнародних та європейських конференцій, присвячених демократичній освіті – IDEC та EUDEC, а саме: матеріали конференції школи Хадера, Ізраїль (1993 р.); школи Сенс, Велика Британія (1994 р.); школи «AICT», Вінниця, Україна (1998 р.); школи Саммерхілл, Велика Британія (1999 р.); школи Токіо Шуре, Японія (2000 р.); школи Ніл Баг, Індія (2002 р.); школи Олбані Фрі, США (2004 р.); університету «Гумбольд», Німеччина (2005 р.); Інституту демократичної освіти, Бразилія (2006 р.); школи Олбані Фрі, США (2007 р.); школи Лейпциг Фрі, Німеччина (2008 р.) та школи Нуестра Ескуела, Пуерто Ріко (2012 р.).

- інформаційні ресурси мережі Інтернет, а саме: офіційні сторінки журналів "AERO-Gramme", "Educational Revolution", офіційні сайти та блоги демократичних шкіл Європи, інтернет-статті учасників конференцій демократичних шкіл IDEC та EUDEC.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період: кінець XIX ст. – початок XXI ст. Нижня межа – кінець XIX ст. – визначається трансформаційними тенденціями в суспільному розвитку, що призвело до загострення соціальних протиріч, які відобразилися в кризі традиційної системи освіти в країнах Європи. Водночас з'являється низка альтернативних навчальних закладів, що сприймаються науковцями та громадськістю як спосіб радикального розв'язання соціальних і педагогічних проблем.

Верхня межа – початок XXI ст. пояснюється діяльністю значної кількості демократичних шкіл, що працюють за спільною моделлю, маючи своєрідні особливості використання форм і методів навчально-виховної роботи. Здобутки, проблеми та перспективи розвитку демократичних шкіл нині є окремим предметом наукових досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- обґрунтовано педагогічні засади соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи, які складаються з системного поєднання основних наукових категорій, що відображають сутність процесу соціального становлення школярів в умовах навчально-виховної діяльності закладів зазначеного типу, а саме: 1) принципи діяльності демократичних шкіл (демократичне самоврядування, свобода вибору в межах навчально-виховного процесу, культивування традицій в організації

різнобічної діяльності, принципи самоактивності); 2) технології соціалізації, що складаються з технології учнівської автономії, технології педагогічної підтримки, технології учнівського самоврядування, технології практично орієнтованого змісту освіти, технології самоактивності, технології партнерства; 3) педагогічні умови успішної соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи: забезпечення системного моніторингу показників розвитку й соціального становлення учнів; урахування вікових життєвих ритмів та забезпечення свободи вибору дій; стимулювання активності учнів задля розвитку демократичних ініціатив і зміцнення інститутів шкільного самоврядування; організація «життєвого простору» учня, що сприяє формуванню вміння вчитися на власному досвіді; формування особистісно орієнтованого виховного середовища на основі інтеграції зусиль школи й сім'ї; створення високого рівня комфорту учнів;

- визначено соціально-педагогічні передумови становлення демократичних шкіл у країнах Європи. Ними є: структурна перебудова промисловості, на тлі якої відбувалося стрімке соціальне розшарування населення з обмеженим доступом до якісної освіти; прихована селекційна роль школи; невисокий професійний рівень викладання в освітніх закладах загальноосвітнього типу. Науковим поштовхом до появи демократичних шкіл були педагогічні концепції, зокрема теорія вільного виховання; ідеї прагматичної, експериментальної функціональної педагогіки, що відкривали нові можливості організації навчально-виховного процесу та соціалізації учнів як нагального виклику часу;

- виокремлено етапи і систематизовано тенденції розвитку демократичних шкіл Європи, зокрема: підготовчий (кінець XIX – 20 роки XX ст.); початковий (20 – 60 роки XX ст.); формувальний (60 – 90 роки XX ст.) та стабілізаційний (поч. з 90-х років XX ст. до нашого часу);

- узагальнено досвід роботи демократичних шкіл, що дало змогу виокремити напрями професійної діяльності вчителя, зокрема як інструктора, організатора, предметника, педагога, що забезпечує комплексний компетентнісний підхід до організації навчання та виховання й сприяє успішній соціалізації школярів;

- уточнено напрями соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи, якими є: особистісний, міжособистісний, соціально-груповий, духовно-ціннісний та соціально-адаптаційний.

Набули подальшого розвитку особливості соціалізації старших підлітків у демократичних школах. У межах дисертаційного дослідження обґрунтовано авторське визначення цього поняття: «соціалізація старших підлітків демократичних шкіл – це процес і результат активного засвоєння індивідом соціального досвіду в форматі соціальних стосунків, який зумовлює його становлення і розвиток як цілісної особистості».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і результати дисертаційної роботи *можуть бути екстрапольовані* в освітню систему України, зокрема в діяльність альтернативних навчальних закладів; *можуть бути використані* в процесі викладання курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», спецкурсів і спецсемінарів у педагогічних ВНЗ III – IV рівнів акредитації, системі підвищення кваліфікації вчителів, у процесі написання наукових праць з педагогічних

дисциплін, для розробки освітніх проектів тощо.

Упровадження результатів дослідження.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (довідка № 247 від 19.12.2012 р.); «НВК «Школа АІСТ»: Центр розвитку дитини – загальноосвітня школа I-III ступенів» (довідка № 222 від 17.12.2012 р.); ПВНЗ «Європейський університет» (довідка № 82 від 17.12.2012 р.); Вінницької філії КІБіТ (довідка № 78 від 15.11.2012 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлено на міжнародних конференціях демократичних шкіл IDEC «Перспективи впровадження позитивного досвіду демократичних шкіл в Україні» (м. Вінниця, Україна, 1998 р.) та «Індивідуалізація навчально-виховного процесу через залучення учнів до роботи у творчих майстернях» (м. Лейпциг, Німеччина, 2008 р.), а також на міжнародних науково-практичних конференціях «Інформаційні технології в економіці, менеджменті і бізнесі» (ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, 2004 р., 2008 р.) та «Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний аспект» (Вінницький інститут економіки ТНЕУ, м. Вінниця, 2008 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 14 наукових праць (12 одноосібних і 2 – у співавторстві), з них 8 статей у провідних фахових виданнях, 6 статей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (220 найменувань), додатків (7). Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, із них основного тексту – 184 сторінки. Дисертація містить 8 таблиць та 5 рисунків (на 22 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, представлено відомості про апробацію та впровадження результатів і структуру дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження процесу соціалізації учнів у демократичних школах Європи**» проведено аналіз філософських, соціологічних, психологічних та педагогічних теорій соціалізації старших підлітків у демократичних школах; висвітлено соціально-педагогічні передумови їх становлення та етапи розвитку; схарактеризовано напрями соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи.

Аналіз джерельної бази дослідження засвідчує, що підґрунтям процесу соціалізації особистості слугують філософські теорії, зокрема теорія екзистенціалізму (М. Хайдеггер, К. Ясперс), у якій людину розглядають як вільний, активний та відповідальний суб'єкт буття, як унікальну особистість, для якої вирішальне значення має власне існування, а такі категорії, як: суспільство, навколишнє середовище – є другорядними. Погляди екзистенціалістів тісно пов'язані з обґрунтуванням проблеми соціалізації учнів у процесі демократизації освіти, де учня сприймають як суб'єкт

навчання, який повністю відповідає за власну освіту і формування активної життєвої позиції, що є першоосновою успішної соціалізації. З погляду ситуаціоністського підходу, соціалізація – це процес, який включає готовність особистості до переходу в нові ситуації соціального розвитку, що постійно змінюються. Набуття персональної та соціальної ідентичності відбувається на різних рівнях особистісного розвитку і є результатом категоризації і самокатегоризації (А. Тешфел, Д. Тернер, С. Московіті). Індивід визначається системною ієрархією ідентичностей, а соціалізація, у свою чергу, розглядається як процес формування ідентичностей особистості. Отже, згідно з цією теорією, учень демократичної школи, розвиваючи власні таланти та здібності в навчально-виховній діяльності, активізує процес становлення особистості, що є однією з головних умов успішної соціалізації. У наукових дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ ст. домінує конструкціоністський підхід. На відміну від традиційних поглядів, у конструктивістському підході К. Ейт зацентовано увагу на виявленні таких характеристик особистості, які забезпечують майбутній успіх. Подібна трансакція є актуальною на етапі інтенсивного самопізнання, що припадає на період підлітковості. Значний вплив на аналіз процесу соціалізації особистості в демократичних школах Європи справили соціобіологічний підхід. Так, М. Дьомін, Н. Дубінін, А. Поліс, Р. Серьожникова розглядають соціалізацію як процес соціальної еволюції людини, в якому відбувається розв'язання суперечностей між біологічним і соціальним через перетворення біологічного. Таким чином узагальнюється процес засвоєння особистістю складної системи відносин у суспільстві: соціальних вимог, правил, сподівань; розкриваються механізми формування мотивів поведінки, установок, необхідних для повноцінної життєдіяльності в певному суспільстві. З огляду на це, актуальною є концепція персоналізації (А. Петровський), згідно з якою оволодіння соціальним досвідом може здійснюватися стихійно, спонтанно або ж цілеспрямовано через функціонування відповідних інституцій. В. Болгаріна, розглядаючи роль школи в успішній соціалізації, підкреслює необхідність такого режиму її функціонування, який спрямований на соціальний розвиток особистості як самоцінності, в основу якої покладені різноманітні види соціальної взаємодії. Аналогічно британський учений М. Раттер школу вважає своєрідним конвеєром соціального відтворення і каналом соціальної мобільності. Соціологи Т. Лоусон та Д. Геррод вважають соціалізацію напівсвідомим процесом у тому сенсі, що основний агент соціалізації – сім'я – не завжди усвідомлює таку свою роль, тоді як агенти вторинної соціалізації – різні типи освітніх закладів – спеціально створенні для виконання цієї функції. Німецькі соціологи Р. Шеффер та Р. Ламм поділяють соціалізацію на початкову (засвоєння цінностей безпосереднього оточення) і соціалізацію очікувань як своєрідну репетицію майбутнього життя. Інші зарубіжні науковці (такі як В. Калмус, П. Дафф, М. Цайхнер, А. Гор одноставно пов'язують процес соціалізації із активністю особистості, але малодослідженими є шляхи та механізми цього феномену. В цьому сенсі заслуговує на увагу позиція соціолога Д. Шарона, який тлумачить соціалізацію в демократичних школах як шлях до навчання. Також соціалізація, на його думку, це, по-перше, процес, який розкриває мотиви поведінки окремих учнів, зважаючи на те, що від кожного учня демократичної школи очікують дотримання правил; по-друге, соціалізація – це

процес, під час якого формується особистість учня та його вміння жити в суспільстві. Метою успішної соціалізації вчений вважає культуризацію особистості.

Аналіз соціалізації як динамічного багатфакторного процесу набуває особливого значення в межах диспозиційного підходу, що дає змогу виявляти внутрішні параметри, які характеризують активність суб'єкта в нестандартних ситуаціях і ту конфігурацію сил, що діє всередині нього. Ця внутрішня сила взаємодіє із зовнішньою як суб'єктивна інтерпретація індивідом соціальної ситуації. А експериментування із соціальними нормами є невід'ємним атрибутом соціального становлення підлітка (Е. Еріксон).

Представник біхевіористичного напрямку Б. Скіннер підкреслював, що основою соціалізаційних процесів є набуття досвіду через спілкування з оточенням. Учений наголошував на необхідності заохочувати учнів з гарною поведінкою. Отже, було доведено можливість "програмувати" поведінку учнів, що є важливим механізмом соціалізації. В межах соціально-когнітивного напрямку (А. Бандура) соціалізацію трактують як «процес соціального наuczіння». Значний вплив на формування теоретичних засад соціалізації особистості справив фундатор соціальної психології Г. Тард, який тлумачив соціалізацію як накопичення індивідом соціальних ролей, норм і цінностей того суспільства, до якого він належить. На думку Г. Тарда, у процесі соціалізації основне значення має наслідування, що існує у формі звичаїв, традицій, у результаті чого відбувається засвоєння суспільних цінностей і норм, що становить основу соціалізації особистості в демократичних школах і є особливо актуальним у період підлітковості.

Подальше розкриття механізмів соціалізації знаходимо в теорії соціального конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана, які визначають соціалізацію «всебічним і послідовним входженням індивідів в об'єктивний світ суспільства чи в окрему його частину», а представник теорії структурного функціоналізму Т. Парсонс визначає, що соціалізація – це процес рольового тренування на основі досвіду вибудовування соціальних стосунків.

І. Бех розглядає особистісно орієнтоване виховання як альтернативу директивному підходові, що забезпечує дитині право на свободу вибору ціннісної позиції. Т. Алексеєнко тлумачить соціалізацію не тільки як «процес», а й «результат» засвоєння та наступного творчого відтворення особистістю досвіду взаємодії з іншими членами суспільства, матеріальною і духовною сферою, вироблення ціннісних орієнтацій та стилю життя. Ф. Мустаєва розуміє соціалізацію як «процес розвитку людини в процесі її взаємодії з навколишнім світом». І. Зверева соціалізацію визначає як «процес засвоєння і активного відтворення людиною соціального досвіду, оволодіння навичками практичної і теоретичної діяльності». Варто зазначити, що серед представників вітчизняних і зарубіжних науковців відсутній уніфікований, загальноприйнятий погляд на проблему соціалізації та, відповідно, на визначення цього поняття.

Узагальнення різних теоретичних підходів дало можливість уточнити трактування соціалізації в проекції демократичних шкіл, яке визначається нами як процес і результат активного засвоєння індивідом соціального досвіду в форматі соціальних стосунків у демократичній школі, що зумовлює його становлення і

розвиток як цілісної особистості. Визначальним фактором успішної соціалізації старших підлітків є створення в закладах освіти різних типів особистісно орієнтованого виховного середовища, яке І. Бех, Г. Хаусманн визначають як сукупність цілеспрямовано створених соціальних і педагогічних умов, що забезпечують успішне входження особистості в соціальну реальність і готовність адекватно діяти в умовах непередбачуваності та невизначеності.

На основі проведеного аналізу встановлено, що *показниками* соціалізованості учнів у демократичних школах є: 1) засвоєння суспільних норм та сформованість навичок саморегуляції, що проявляються як у стандартних, так і в непередбачуваних ситуаціях; 2) набуття власної ідентичності на основі актуалізації особистісного потенціалу; 3) рольове тренування в процесі вибудовування соціальних стосунків; 4) активна участь у житті класу, школи, суспільства загалом на основі сформованої системи цінностей; 5) набуття особистісної відповідальної свободи, зокрема відповідальності за власну освіту.

З метою визначення передумов становлення та розвитку демократичних шкіл Європи проведено аналіз офіційних документів, що регламентують їх роботу, монографій, наукових публікації європейських учених А. Нейла, Д. Мінтца, Д. Грібла, К. Корн. На основі їх вивчення можна констатувати, що поява демократичних шкіл зумовлена, насамперед, соціально-економічними чинниками. Суспільне життя західноєвропейських країн у ХІХ – початку ХХ ст. проходило на тлі активного розвитку ринкових відносин, котрі були означені процесами монополізації, структурної перебудови промисловості, стрімким соціальним розшаруванням населення, кризами виробництва й пов'язаним із цим безробіттям, політичною та ідеологічною конкуренцією, боротьбою за престижніші соціальні ролі. Стрімка капіталізація економіки входила в протиріччя з тими результатами, які продукувала освіта кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Л. Луценко). Н. Лавриченко, посилаючись на теорії П. Бурдьє та Ж. Пассерона, уважає, що було намагання приховати або виправдати селекційну роль школи. Невисокий професійний рівень викладання в освітніх закладах загального типу, незадовільні умови організації навчального процесу, неналежний матеріально-технічний стан – усе це зумовило виникнення руху за перегляд підходів до функціонування освіти та ініціювало пошук ефективніших, а головне – загальнодоступних освітніх моделей з орієнтацією на виявлення талантів та розвиток особистості учня незалежно від його соціальної належності. Ідеться про так звану реформаторську педагогіку, або нове (вільне) виховання як альтернативу педагогічному традиціоналізму, що було теоретичним підґрунтям для виникнення демократичних шкіл.

Антитрадиціоналісти запропонували такі педагогічні концепції, як: прагматична педагогіка, вільне виховання, експериментальна та функціональна педагогіка, виховання засобами мистецтв і трудового навчання. Прогресивні педагоги були єдині в тому, що освіта молодих людей має складатися з більшого, ніж звичайне виховання в чітко окреслених, суспільно-корисних межах, тобто своєрідне «шліфування» дітей як майбутніх громадян. Діяльність альтернативних шкіл ґрунтувалася на педагогічних ідеях «вільного виховання» Ж-Ж. Руссо. Ідеї впровадження колегіального самоврядування, мінімізація іспитів, організація роботи

з батьками, які також мають бути виховані в дусі вальдорфської педагогіки, щоб відповідно впливати на дітей, простежуються в поглядах Р. Штайнера; а про вільне індивідуальне виховання, що ґрунтується на даних спостережень за дитиною, – у педагогічній діяльності М. Монтессорі.

Передумовою появи демократичних шкіл були ідеї представників педагогіки прагматизму, зокрема Д. Дьюї та його послідовників У. Кілпатріка, Е. Пархерст, які акцентували увагу на практичній спрямованості освіти та запровадили метод навчання шляхом діяльності. У цьому самому контексті заслуговують на увагу наукові погляди представників експериментальної педагогіки (А. Біне, О. Декролі, А. Лей, Е. Меймана та ін.), які намагалися базуватися на емпірії вивчення дитини та проголосили принцип саморозвитку особистості на засадах вроджених якостей. Теоретики функціональної педагогіки (Е. Клапаред, А. Ферьер, С. Френе) наголошували на важливості уваги вихователя до кожної окремої дитини та вважали гру надзвичайно ефективним засобом соціального становлення. Отже, система демократичної освіти пройшла значний історичний шлях, сформувавши на сучасному етапі розвинену мережу шкіл з потужним потенціалом ефективної соціалізації учнів, яка є вагомим альтернативним традиційній системі освіти.

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що характерними ознаками демократичних шкіл є такі:

- особистісно орієнтований навчально-виховний процес: створення позитивного психологічного клімату в освітньому середовищі; акцент на поточне самооцінювання успіхів учнів, яке розглядається як ефективний інструмент мотивації до саморозвитку; застосування технологій педагогічної підтримки та учнівської автономії; можливість самоствердження через участь у позакласній роботі; вільний вибір учнями навчальних дисциплін та вільне відвідування уроків; можливість навчатись у власному темпі за індивідуальним графіком;

- демократичне управління: колегіальний стиль управління школою; наявність органів учнівського самоврядування, які визначають концептуальні принципи роботи школи; рівні права учнів щодо участі у прийнятті рішень; консультативна роль учителя;

- співпраця всіх учасників навчально-виховного процесу (учнів, учителів, батьків): участь батьків у шкільному самоврядуванні; залучення батьків до позакласної роботи; системне навчання батьків.

Проведений нами аналіз діяльності демократичних та інших типів шкіл свідчить, що позитивній соціалізації сприяє учнівська автономія, технологія педагогічної підтримки, демократичне учнівське самоврядування.

Аналіз історичного аспекту досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що становлення та розвиток мережі демократичних шкіл відбувається за певними етапами, а саме:

- підготовчий – кінець XIX – 20 роки XX ст., що характеризується кризою традиційної освіти, пошуком альтернативних форм і методів навчання, загостренням суперечностей між потребою у вихованні всебічно розвиненої особистості, здатної до самостійного наукового, творчого пошуку та самореалізації, і неможливістю виконати цей запит суспільства в межах традиційної освіти. Відбувається реформаційний рух

альтернативної педагогіки й спостерігається активна діяльність перших педагогів-реформаторів, створюються школи, котрі працюють за системою М. Монтессорі, Р. Штайнера, С. Френе.

- початковий – 20 – 60 роки XX ст. У цей період виникають перші демократичні школи в Європі (Саммерхілл), відбувається накопичення й аналіз первинного досвіду їх діяльності, а також апробація та впровадження ефективних новітніх форм і методів навчання та виховання;

- формувальний – 60 – 90 роки XX ст., що започатковує діяльність демократичних шкіл і обмін позитивним досвідом роботи; узагальнюються педагогічні концепції та принципи діяльності; відпрацьовуються найдієвіші технології навчання та виховання; відкриваються демократичні школи в країнах, де демократія не є формою державного правління;

- стабілізаційний – поч. 90-х років XX ст. – до наших днів. У цей період розвиваються форми шкільного самоврядування (збори, парламент, судовий комітет тощо); утворюється розвинена мережа демократичних шкіл у Європі; запроваджується міжнародний (IDEC) та європейський (EUDEC) рух демократичних шкіл з метою обміну досвідом та популяризації ідей демократичної освіти у світовому масштабі; проводиться аналіз результатів діяльності демократичних шкіл через дослідження особливостей ціннісної системи та успішність соціалізації випускників таких шкіл.

Важливим у дослідженні є обґрунтування процесу соціалізації старших підлітків, оскільки цей вік є завершальним етапом первинної соціалізації, а психологічні особливості (Е. Шпранглер, С. Максименко, М. Заброцький, М. Савчин) суттєво впливають на перебіг цього процесу. Дослідники (Г. Крейг, К. Левін, Ж. Піаже) підкреслюють особливості когнітивного розвитку з використанням механізмів метапізнання; прояви вікової сегрегації; підліткову занепокоєність власними «метаморфозами», що призводять до своєрідного виду егоцентризму (Д. Елкінд); культивування персональних міфів щодо власної невразливості та чинників ризику навколишнього середовища.

Водночас, підлітковість – це етап становлення самосвідомості (Н. Ліфарєва, В. Кутішенко) та її вагомий складник – громадянського самовизначення (І. Бех). Отже, старший підлітковий вік – це період відносної стабілізації особистісного розвитку й перехід у сферу практичної підготовки до самостійного життя, а тому запровадження моніторингу показників соціалізованості зміщується з умов розвитку на особистісні якості та новоутворення. Цей вік є завершальним етапом первинної соціалізації.

Соціалізація старших підлітків є тим ефективнішою, чим більшою мірою шкільний педагогічний процес і шкільне життя загалом моделює множину й якості суспільних відносин у всій повноті вияву сфер соціуму, відповідно до яких, ґрунтуючись на підходах Н. Лавриченко, нами були виявлені такі напрями соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи:

- особистісний напрям – це становлення особистості як соціальної істоти у сфері внутрішніх її самовизначень і відносин «Я – Я». Інтегральним ціннісно-смысловим утворенням, яке відображає стан та якість цієї сфери інтеріоризованої

соціальності, є концепція особистісного сенсу життя та його вищих цінностей;

- міжособистісний напрям – це сфера становлення і розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливості спілкування і спільної діяльності з іншими (відносини «Я – Ти»). З такого спілкування та взаємодії і починається як власне соціалізація, так і внутрішній розвиток особистості;

- соціально-груповий напрям. Це сфера відносин «Я – Ми», у межах якої молода особистість має оволодіти у школі базовими передумовами майбутньої інкорпорації у множину різноманітних за характером і масштабістю соціальних груп. Це відносини сімейно-побутові, гендерні та вікові;

- духовно-ціннісний напрям як сферу відносин людини зі світом «Я – універсум», де змістом соціалізації виступають пошуки смислу власного існування і, як результат, становлення та утвердження людського духу та системи цінностей;

- соціально-адаптаційний напрям як здатність адекватно реагувати та ефективно діяти в часто змінюваних та непередбачуваних соціальних умовах.

Слід зазначити, що діяльність демократичних шкіл, як і традиційних, не гарантує успішну соціалізацію всіх без винятку учнів. Водночас вивчення досвіду діяльності передбачає запозичення вагомих напрацювань, що не повинні бути проігноровані наукою та шкільною практикою.

У другому розділі **«Практика соціалізації учнів у демократичних школах Європи»** схарактеризовано зміст освіти як інструмент соціалізації учнів у навчальному процесі демократичних шкіл, розкрито форми і методи соціалізації учнів, висвітлено досвід соціалізації учнів у демократичних школах Європи, запропоновано напрями екстраполяції позитивного досвіду демократичних шкіл із соціалізації учнів у навчальному просторі України.

Школа в умовах багатокультурності постає перед проблемою формування соціальної компетентності як обов'язкової характеристики особистості, а базовим інструментом її формування є зміст освіти (К. Вінсент, Р. Хорнер, Д. Сугай, А. Келлі), який у демократичних школах вибудовується на таких принципах: забезпечення цілісного, гнучкого, практично орієнтованого освітнього впливу на учнів; отримання досвіду з урахуванням власного темпу та порядку засвоєння навчальних дисциплін кожним учнем; забезпечення наступності, взаємопов'язаності та структурованості тем. Реалізація зазначених принципів відбувається на основі міждисциплінарності, особистісного сенсу навчання, рефлексії, сукупності навчальних просторів.

Зазначимо, що міждисциплінарність міститься в ідеях інтеграції навчальних предметів (С. Дрейк, Р. Бернс), що в умовах демократичних шкіл найчастіше реалізується в межах трансдисциплінарного підходу, за яким учителі формують навчальний план, беручи в основу інтереси учнів. Цей підхід до формування змісту освіти в демократичних школах може забезпечуватися двома засобами: навчанням на основі проектів (project-based learning) та обговоренням навчального плану (negotiating the curriculum) з дотриманням пріоритетів корисності та доцільності. Такий підхід дозволяє формувати в учнів систему демократичних цінностей, розвивати аналітичне мислення, значно розширювати світогляд, одержувати практичні життєві навички, такі як: уміння спілкуватися, працювати в команді, самостійно приймати рішення, іти на компроміс, брати відповідальність за наслідки

своїх дій, що, по суті, є показниками успішної соціалізації.

Особливістю змісту освіти в демократичних школах є наявність блоку «авторські курси вчителів» (Б. Тейлор). Для ілюстрації наведемо такі: «Мистецтво заробляння грошей», «Мистецтво театру», «Конфліктологія», «Публіцистика», «Запобігання насильства в родині», «Виживання в екстремальних умовах», «Народна медицина». Уведення до змісту освіти демократичних шкіл авторських курсів спрямовано на акцентуацію особистісного сенсу навчального предмету як з боку вчителя, який розкриває власне розуміння його змісту з урахуванням життєвого досвіду, так і з боку учня: останній переосмислює його з позицій становлення власного «Я», що стимулює природний процес самопізнання і призводить у кінцевому результаті до успішної соціалізації.

Іншими інструментами ефективної соціалізації учнів демократичних шкіл засобами змісту освіти, що забезпечують формування ключових компетентностей і, насамперед, соціальної компетентності, є творчі майстерні, які використовують для формування сукупності навчальних просторів і наповнені матеріальними об'єктами. Серед майстерень, які найчастіше працюють у демократичних школах, є трудові, творчі та спортивні. Проте найбільший акцент демократичні школи роблять на реалізації компоненту досвіду життя в суспільстві та роботі в місцевих громадах. Подібна стратегія організації навчально-виховного процесу сприяє вдосконаленню навичок ефективної взаємодії, розширює досвід рольової поведінки в мікросоціумі, що є показниками успішної соціалізації.

Отже, зміст освіти в демократичних школах Європи відображає соціокультурний контекст стратегії розвитку сучасної освіти й орієнтований на успішне соціальне становлення учнів як відповідь на виклики часу.

Проблема форм і методів соціалізації учнів у демократичних школах є складною і багатовекторною. Про це свідчать різні підходи до їх класифікації. Так, Н. Лавриченко, із посиланням на праці Д. Міда, Б. Кілпатріка, окреслює такі методи соціалізації учнів: 1) метод проектів; 2) рольові ігри; 3) групові заняття. К. Корн, Р. Бернс вважають, що основними методами соціалізації учнів є такі: 1) діалог з учителем; 2) система заохочень і покарань; 3) експеримент; 4) рольові ігри; 5) взаємодія з іншими учнями. І. Куроченко зазначає, що соціалізація учнів здійснюється за допомогою таких методів: 1) формування комунікативних навичок особистості; 2) формування та розвиток відчуття особистої відповідальності; 3) вироблення умінь приймати власні відповідальні рішення; 4) просвітницька діяльність.

На реалізацію особистісного напрямку соціалізації спрямовано, передусім, ті методи, засоби й технології організації навчально-виховного процесу, що сприяють відкриттю учнями власного «Я», їхньому залученню до самоосвіти, самоорганізації життєвого простору, надають можливість самостійно вибудовувати власну освітню траєкторію для цілісного особистісного розвитку.

До індивідуальних форм роботи, які застосовують у демократичних школах в контексті соціалізації, насамперед, належить контракт: його широко використовують в старших класах більшості демократичних шкіл. Серед групових форм роботи поширеною є проектна діяльність, що є способом досягнення дидактичної мети

шляхом детальної розробки проблеми, котра має завершитися реальним презентабельним результатом, належним чином оформленим. Завдяки груповим формам соціалізаційної роботи, учні навчаються розподіляти ролі, працювати в команді, засвоюють навички співпраці та співробітництва.

Слід окремо зазначити, що на особливу увагу заслуговує досвід тих шкіл, які роблять засадовою, щодо соціалізації, позакласну роботу учнів. Засобами позакласної роботи, передусім з використанням технології учнівської самоактивності та партнерства, здійснюють педагогічну підтримку розвитку особистості, створюють умови для актуалізації суб'єктного досвіду, що активізує пошук шляхів становлення власної індивідуальності і є показниками успішної соціалізації.

Досвід демократичних шкіл та їх здобутки в царині соціалізації ми не розцінюємо як універсально значущий. Безперечним є факт, що педагогіка соціалізації вже є й розвивається не лише в зарубіжних, а й в українських школах, хоча, можливо, не завжди декларується і визнається як така (Сахнівська школа-інтернат, школа «АІСТ»).

У результаті проведеного дослідження можна внести такі пропозиції щодо екстраполяції ідей демократичного навчання в освітньо-виховний простір України, насамперед, на основі використання усталених технологій:

- технологія учнівської автономії, що передбачає надання учням можливостей самостійно вибудовувати траєкторію навчання під час занять та в позаурочній діяльності. У демократичних школах працюють за принципом того, що виховання має відбуватися природним шляхом, тобто без примусу. Учні працюють у контексті обраної майбутньої професії, тому вони активно консультуються з учителями з питань доцільності вивчення предметів. У цьому проявляється особлива роль вчителя в демократичних школах: він не тільки виховує, консультує, а й допомагає учневі прийняти рішення.

Учні самостійно встановлюють межі своєї відповідальності. Перебування учня у процесі реалізації самостійно спланованої діяльності за індивідуальним графіком унеможливорює виникнення конфліктів в учнівському середовищі, створює атмосферу співпраці, доброзичливості та відіграє вирішальну роль не лише в підвищенні ефективності навчання, а й у соціальному становленні;

- технологія педагогічної підтримки ґрунтується на ідеї, за якою метою роботи вчителя є підготовка учнів до життя у відкритому, демократичному, полікультурному, гуманному суспільстві. Учитель не тільки інформує, доносить і передає навчальний матеріал, а водночас є консультантом, наставником, помічником, організатором і тим самим коригує процес входження в соціальний простір;

- технологія учнівського самоврядування, основними функціями якої є формування активного громадянина, здатного приймати спільно погоджені з іншими членами колективу рішення, виконувати їх та нести відповідальність за наслідки, а основним елементом системи самоврядування в демократичних школах є шкільні збори, у процесі проведення яких усі учні, незалежно від статусу, підпорядковуються певним правилам, які самі й встановлюють. Так природним способом формується особистісна відповідальність як показник успішної соціалізації;

- технологія практично орієнтованого змісту освіти, за якою пріоритетним є

формування надпредметних умінь. Ідеться про основні навички або ключові компетентності, які зарубіжна педагогічна спільнота трактує як складні утворення, що складаються із знань, умінь, навичок, цінностей і ставлення, котрі реалізуються індивідом для розв'язання життєвих ситуацій. Саме ключові компетентності, до яких належать і соціальні, є обов'язковим результатом навчання в демократичних школах;

- технологія самоактивності. Важливим компонентом успішної соціалізації учнів у демократичних школах є технологія участі, що реалізується як в умовах навчальної, так і позакласної роботи і містить: уміння працювати з академічним матеріалом і розв'язувати типові та нетипові завдання; змінювати структуру й зміст раніше засвоєної навчальної інформації; установлювати нові зв'язки, необхідні для досягнення поставленої мети; спільно шукати та ухвалювати різноманітні оптимальні рішення;

- технологія партнерства передбачає налагодження позитивного мікроклімату через запровадження таких форм робіт, як: тренінги, бесіди за круглим столом, тематичні вечори, публіцистичні вистави, форум-театри, колажування, івент технології, квести, флешмоби, що дає змогу налагоджувати тісний контакт між учнями, учителями та батьками.

Практична реалізація названих технологій забезпечує створення цілісного соціалізаційно сприятливого середовища, що забезпечує успішну соціалізацію старших підлітків.

Висновки

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало підстави для таких висновків.

1. Установлено, що теоретичними основами соціалізації в демократичних школах Європи є: соціобіологічний підхід, за яким соціалізація – це процес соціальної еволюції людини через перетворення її біологічної природи; концепція соціологізму, за якої створюється пріоритет суспільства у процесі соціалізації; теорія екзистенціалізму як філософії існування, у межах якої зацентовано увагу на можливості вільного вибору без уникання відповідальності за власні дії; ситуаційний підхід, у вимірі якого закумульовано увагу навколо соціальної ідентичності та лояльності до швидкозмінних соціальних ситуацій; конструктивістський підхід, за яким соціалізація є успішною за умови самотворення особистості на основі власної активності; теорія психоаналізу, що розкриває механізми соціалізації (ідентифікацію, імітацію, заборону); теорія соціального наочіння з аналізом можливості «програмувати» поведінку учнів через продуману систему заохочень та індивідуальних завдань; теорія структурного функціоналізму, що пояснює соціалізацію як процес рольового тренування; теорія символічного інтеракціонізму, за якою соціалізація є результатом взаємодії людей на основі постійного діалогу; особистісно орієнтований підхід, що підкреслює значущість виховного середовища, у межах якого можлива реалізація сутнісної природи суб'єкта; теорія дидактичного прагматизму, згідно з якою освіта учня є безперервним процесом реконструкції досвіду.

2. У роботі на основі аналізу офіційних документів з питань освіти, монографій, наукових публікацій, періодичних видань європейських країн

виокремлено передумови становлення демократичних шкіл Європи, якими визнано: структурну перебудову промисловості, на тлі якої відбувалося стрімке соціальне розшарування населення з обмеженим доступом до якісної освіти; приховану селекційну роль школи; невисокий професійний рівень викладання в освітніх закладах загальноосвітнього типу. Науковим поштовхом до появи демократичних шкіл були педагогічні концепції, зокрема теорія вільного виховання; ідеї прагматичної, експериментальної функціональної педагогіки, що відкриватимуть нові можливості в організації навчально-виховного процесу та соціалізації учнів як нагального виклику часу. Саме розвиток альтернативної освіти й зумовив утворення мережі демократичних шкіл, що мають такі ключові характеристики: повна свобода учнів у межах навчально-виховної діяльності (включаючи вільне відвідування занять, довільний вибір академічних предметів та визначення глибини вивчення кожного з них, самостійне складання власного навчального плану); відсутність оцінювання; залучення учнів до мистецької, трудової та спортивної діяльності; акцент на позакласній роботі; розвинена система самоврядування з однаковою участю учнів, учителів та батьків. Етапами розвитку демократичних шкіл вважаємо: підготовчий (кінець XIX – 20 роки XX ст.); початковий (20 – 60 роки XX ст.); формувальний (60 – 90 роки XX ст.) та стабілізаційний (90 роки XX ст. – до наших днів).

3. Результатом наукового пошуку стало виокремлення головних напрямів соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи, зокрема:

- особистісний напрям – це становлення особистості як соціальної істоти у сфері внутрішніх її самовизначень і відносин «Я – Я». Інтегральним ціннісно-смысловим утворенням, яке відображає стан та якість цієї сфери інтеріоризованої соціальності, є концепція особистісного сенсу життя та його вищих цінностей;
- міжособистісний напрям – це сфера становлення і розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливості спілкування та спільної діяльності з іншим (відносини «Я – Ти»). З такого спілкування та взаємодії і починається як власне соціалізація, так і внутрішній розвиток особистості;
- соціально-груповий напрям. Це сфера відносин «Я – Ми», у межах якої молода особистість має оволодіти у школі основними передумовами майбутньої інкорпорації у множину різноманітних за характером і масштабістю соціальних груп. Це відносини сімейно-побутові, гендерні та вікові;
- духовно-ціннісний напрям як сферу відносин людини зі світом «Я – Універсум», де змістом соціалізації виступають пошуки смислу власного існування і, як результат, становлення та утвердження людського духу та системи цінностей;
- соціально-адаптаційний напрям як здатність адекватно реагувати та ефективно діяти в часто змінюваних та непередбачуваних соціальних умовах.

4. З'ясовано особливості змісту, форм і методів соціалізації старших підлітків у навчально-виховній діяльності демократичних шкіл Європи. Школи були відібрані за такими критеріями: географічний; критерій розміру; критерій популярності.

Особливостями змісту освіти в демократичних школах визнано відхід від технократизму та орієнтацію на соціокультурний контекст шляхом міждисциплінарної інтеграції, що реалізується у межах мультидисциплінарного, міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів. Варто підкреслити, що в

демократичних школах все ж таки переважає останній, оскільки сприяє реалізації принципів практичної спрямованості, консультативної побудови уроків, навчання на власному досвіді, які в сукупності розширюють межі соціальної компетентності старших підлітків.

Серед форм роботи в демократичних школах Європи, які успішно використовують у процесі соціалізації старших підлітків, варто виділити: контракт як офіційну угоду між учнем і учителем, який визначає основні напрями роботи; проектну діяльність як особливу форму самостійної роботи учнів; театралізовані вечори, публіцистичні вистави; ділові, рольові, сюжетні ігри. Усі форми роботи об'єднує одна особливість: вони ілюструють співпрацю у форматі «учень – батьки – учитель».

До методів ефективного соціалізувального впливу належать: метод рівноправного діалогу; метод компромісних варіантів виходу з конфліктних ситуацій; метод проектів; метод формування комунікативних навичок; формування та розвиток почуття особистої відповідальності; вироблення умінь приймати власні рішення.

Отже, форми і методи соціалізації в демократичних школах побудовані на основі рівноправної взаємодії учителя та учнів, завжди конкретного учителя та конкретного учня, тому така взаємодія неповторна і творча за своєю суттю.

5. Екстраполяція позитивного досвіду демократичних шкіл Європи із соціалізації старших підлітків зумовлена розбудовою демократичного суспільства в Україні і вибором євроінтеграційної стратегії. Реалізація цієї мети можлива в таких напрямках: 1) створення гуманістичного, толерантного середовища школи на принципах демократії; 2) зміна позиції дитини в освітньо-виховному процесі від об'єкта до суб'єкта навчання; 3) перехід від механічної трансляції знань до формування в учнів ключових компетентностей, серед яких і соціальна; 4) залучення учнів до позакласної роботи як природного процесу організації вільного часу; 5) перехід від програмно-цільового й контрольного-нормативного керування школою до системи самоврядування.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що педагогічними засадами соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи є системне поєднання основних наукових категорій, що відображають сутність процесу соціального становлення школярів в умовах навчально-виховної діяльності закладу вказаного типу. До наукових категорій внесено: 1) принципи діяльності демократичних шкіл (демократичне самоврядування, свобода вибору в межах навчально-виховного процесу, культивування традицій в організації різнобічної діяльності, принципи самоактивності); 2) технології соціалізації, а саме: технологія учнівської автономії, технологія педагогічної підтримки, технологія учнівського самоврядування, технологія практично орієнтованого змісту освіти, технологія самоактивності, технологія партнерства; 3) педагогічні умови успішної соціалізації старших підлітків у демократичних школах Європи: забезпечення системного моніторингу показників розвитку й соціального становлення учнів; урахування вікових життєвих ритмів та забезпечення свободи вибору дій; стимулювання активності учнів задля розвитку демократичних ініціатив та зміцнення інститутів шкільного самоврядування; організація «життєвого простору» учня, що

сприяє формуванню вміння вчитися на власному досвіді; формування особистісно орієнтованого виховного середовища на основі інтеграції зусиль школи і сім'ї; створення високого рівня комфорту учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Балтремус В. Є., Кузьмічов А. І. Електронні видання на заняттях з іноземної мови / В. Балтремус, А. Кузьмічов // Інформаційні технології в економіці, менеджменті і бізнесі / Зб. наук. праць. Ч. 2. – К. : Видавництво Європейського Університету, 2004. – С. 148 – 150.
2. Балтремус В. Є. Самоврядування – головний чинник демократизації школи / В. Балтремус // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. – Вип. 9 / Редколегія: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ – Вінниця: ДОВ "Вінниця", 2006. – С. 103 – 107.
3. Балтремус В. Є. Демократична форма організації навчально-виховного процесу – важливий чинник позитивної соціалізації підлітків / В. Балтремус // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 17. – Вінниця, 2006. – С. 143 – 146.
4. Балтремус В. Є. Особливості демократизації навчально-виховного процесу шкіл Японії / В. Балтремус // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 43. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 76 – 80.
5. Балтремус В. Є. Відмінності підходу до організації «вільного» навчання американських демократичних шкіл / В. Балтремус // Наукові записки НПУ. – Вип. 64. – К.: Вид. НПУ, 2006. – С. 18 – 24.
6. Балтремус В. Є. Становлення і розвиток мережі демократичних шкіл / В. Балтремус // Наукові записки. – Вип. 71. – Серія: Пед. науки. – Кіровоград: РВВ КПДУ, 2006. – С. 23 – 25.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Балтремус В. Є. Актуальні аспекти демократизації навчально-виховного процесу в школах України, Європи та США / В. Балтремус // Наукові записки ТНПУ / Серія: Педагогіка. – № 2, 2007. – С. 165 – 169.
8. Балтремус В. Є. Проектна діяльність студентів ВНЗ / В. Балтремус // "Інформаційні технології і економіці, менеджменті і бізнесі", Європейський Університет: Київ, 2007. – С. 12 – 15.
9. Балтремус В. Є. Критерії гуманізації освітньо-виховного простору / В. Балтремус // Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний аспект : Зб. матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ВІЕ ТНЕУ, 2008. – С. 188 – 191.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Балтремус В. Є. Педагогічні умови успішної соціалізації учнів демократичних шкіл / В. Балтремус // Психолого-педагогічні аспекти соціалізації особистості в умовах сучасного суспільства: Матеріали всеукраїнської науково-

практичної конференції / За ред. М. І. Томчука. – Вінниця: ВОПОПП, 2009. – С. 19 – 23.

11. Балтремус В. Є. Демократичні школи в Європі та США / В. Балтремус // Порівняльно-педагогічні студії – 2010: матеріали науково-практичного семінару від 17 червня 2010 р. в Національній академії педагогічних наук України / За заг. ред. О. І. Локшиної та Н. І. Поліхун. – К. : «Інформаційні системи», 2010. – С. 48 – 50.

12. Балтремус В. Є. Головні напрями соціалізації учнів у демократичних школах Європи та США / В. Балтремус // Наукові записки. – Вип. 1. – Серія : Пед. науки. – Ніжин: НДУ, 2011. – С. 168 – 173.

13. Балтремус В. Є. Зміст освіти як інструмент соціалізації учнів у навчально-виховному процесі демократичних шкіл Європи / В. Балтремус // Наукові записки. Серія : Педагогіка і психологія. – Вип. 36. – Вінниця, 2012. – С. 328 – 333.

14. Балтремус В. Є., Балтремус К. А. Педагогічні засади використання демократичних методів навчання в Європейській педагогічній практиці / В. Балтремус, К. Балтремус // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 3-5 квітня 2013 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. – Вип. 2. – С. 19 – 26.

АНОТАЦІЇ

Балтремус В. Є. Педагогічні засади соціалізації старших підлітків демократичних шкіл Європи – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України. – Вінниця, 2013.

Дисертація присвячена дослідженню актуальної проблеми соціалізації старших підлітків у навчально-виховному процесі демократичних шкіл Європи. Шляхом аналізу праць відомих вітчизняних та зарубіжних учених з'ясовано сутність і зміст понять: “соціалізація”, “успішна (ефективна) соціалізація старших підлітків”, “демократична школа”, “демократична організація навчально-виховного процесу”. Виокремлено етапи розвитку демократичних шкіл. Визначено напрями та технології соціалізації, дано рекомендації щодо екстраполяції демократичних принципів в освітній простір України.

Ключові слова: успішна (ефективна) соціалізація старших підлітків; демократична школа; напрями соціалізації; технології соціалізації.

Балтремус В.Е. Педагогические основы социализации старших подростков демократических школ Европы. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,

Министерство образования и науки Украины. – Винница, 2013. Диссертация посвящена исследованию актуальной проблемы социализации старших подростков в учебно-воспитательном процессе демократических школ Европы.

Путем анализа работ известных отечественных и зарубежных ученых выяснены сущность и содержание понятий: “социализация”, “успешная (эффективная) социализация старших подростков”, “демократическая школа”, “демократическая организация учебно-воспитательного процесса”.

Определены этапы развития демократических школ. Определены направления и технологии социализации, даны рекомендации по экстраполяции демократических принципов в образовательное пространство Украины.

Ключевые слова: успешная (эффективная) социализация старших подростков; демократическая школа; направления социализации; технологии социализации.

Baltremus V.Y. Pedagogical bases of senior students' socialization in democratic schools of Europe. – Manuscript. Thesis for the obtaining of the scientific degree of a Candidate of Sciences in Pedagogy after the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogical Science – Vinnitsya State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubinsky, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Vinnitsya, 2013.

This dissertation focuses on philosophical, sociological and pedagogical socialization concepts enlightened by modern scientists. Systematization of these concepts has given the opportunity to provide authorial definition of the socialization of senior students in democratic schools. It is defined as the process and the result of active interiorization of social experience in democratic schools that results in formation of a developed personality. Crucial factor of positive socialization of senior students is the creation of child-centered learning surrounding in educational establishments.

The indicators of socialization of senior students in democratic schools are figured out in the thesis. These are: 1) interiorization of social norms and formation of self-regulation skills valid both for standard and unforeseen events; 2) acquiring personal features by the means of realization of own potential; 3) training social roles in the process of communication; 4) taking active part in everyday school work; 5) taking responsibility for own education and own freedom.

This scientific research dwells upon the idea of alternative education on the whole and the idea of democratic schools in particular. Official documents and scientific publications are analyzed (including the works of A. Neill, J. Mintz, D. Gribble, C. Korn and the periodicals such as “AERO-Gramme”, “Educational Revolution”, “Green Teacher”, “Journal of Adolescence” and “Social Education”). The analysis shows that alternative schools were established under unsatisfactory conditions of state education in the beginning of the 20th century. The concept of democratic schools was based on the ideas of pragmatic pedagogy (J. Dewey, W. Kilpatrick, E. Parherst). These scientists gave priority to everyday activity of students and developed the method of practical education in schools. Representatives of experimental pedagogy (A. Binet, O. Decroly, A. Lay, E. Meiman) based their ideas on the principle of self-development. Representatives of functional pedagogy (E. Klapared, A. Ferriere, S. Freinet) pointed out the importance of giving personal treatment to every child by the means of game. All the approaches mentioned above gave sufficient grounds to create special type of educational establishments called “democratic

schools". Their basic characteristics are: 1) child-centered learning surrounding that includes positive psychological climate, adequate assessment of students' work, outdoor activities, free choice of disciplines, personal educational plan and schedule; 2) democratic governance that includes creation of school self-governance organ based on the principle of democratic voting system and equal rights both for teachers and students; 3) cooperation of all participants of educational process (students, parents and teachers).

Democratic schools development stages are defined in the thesis. These are: 1) preparatory stage (end of 19th – beginning of 20th centuries) is characterized by the crisis in traditional state educational system with further search for alternative schooling; 2) initial stage (20 – 60-es) that is remarkable for appearance of first democratic schools in Europe (Summerhill, Dartington Hall) which gave start to modern values in alternative education and provided novelty ideas for schools; 3) formation stage (60 – 90-es) that gave possibility to pile up necessary experience of democratic schools' work and raise them to an upper level (foundation of democratic schools in non-democratic countries); 4) stabilization stage (since early 90-s) which gave start to formation of network of democratic schools (IDEC) with the purpose of experience exchange, approbation of new pedagogical techniques and spreading democratic educational ideas throughout the world.

Vectors of socialization of senior students in democratic schools are defined in the thesis. These are: personal vector (establishment of social personality); interpersonal vector (entire complex of personal knowledge and skills); social vector (incorporation with different social groups); moral vector (the main purpose is to form the system of values); adaptive vector (develops skills to act properly under changeable social conditions).

The technologies of socialization of senior students in democratic schools are defined as follows: 1) technology of students' autonomy (students are held responsible for own working plan and leisure time); 2) technology of pedagogical support (teachers fulfill the function of consultants); 3) technology of self-governance (democratic ruling based on election system and personal voting); 4) technology of practical education (selective learning based on free choice of educational material); 5) technology of self-activity (students are supposed to initiate own learning procedure); 6) technology of partnership (students are invited to take active participation in the educational process and help each other gain success in studies).

Key words: positive (effective socialization); socialization of senior students; democratic school; socialization vectors; socialization technologies.